

**HARBIY XIZMATCHILARDA IRODAVIY SIFATLAR SHAKLLANISHINING
PSIXOLOGIK JIHATLARI**

Abdullayev Shonazar Kuchkarovich

O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti

SHIMOLI-G'ARBIY HARBIY OKRUG FAKULTETI

Umumqushin tayyorgarlik kafedrası katta o'qituvchisi, podpolkovnik

Annotatsiya

Intellectual jihatdan yetuk, strategik fikrlay oladigan, qo'l ostidagilarni samarali boshqaradigan hamda sog'lom axloqiy-psixologik vaziyatni baholashga qodir, irodaviy sifatlari jumladan qa'tiyatli, shijoatli, jur'atli, matonatli hamda ruhiy barqarorlikka ega harbiy kadrlarni tayyorlashning ijtimoiy-psixologik omillari bugungi kunning dolzab masalalaridan biri. Ushbu maqola harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarni shakllanishining psixologik jihatlari bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar

Intellectual, yetuk, strategik fikrlash, axloqiy-psixologik vaziyat, irodaviy sifatlarni, qa'tiyatli, shijoatli, jur'atli, matonatli, ruhiy barqarorlik, harbiy kadrlar, ijtimoiy-psixologik omil.

Dunyoda urush va tinchlik kabi insoniyat oldida turgan global muammoni hal etish zarur bo'lib turgan bugungi tahlikali zamonda Vatanimizning tinchligi, osoyishtaligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining, qolaversa har bir fuqaroning muqaddas burchidir. "Dunyoning eng qudratli armiyalari" reytingini aniqlashda, davlatlar armiyasining psixologik mudofaa faoliyati hamda harbiy xizmatchilar va harbiy bilim yurti kursantlarning axloqiy-psixologik tayyorgarligi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi¹¹. Bu esa, mudofaa va xavfsizlik sohasida amalga oshirilayotgan ishlar Vatan himoyasi, yurt tinchligi hamda davlatimiz istiqboli uchun jonkuyar, fidokor, vatanparvar, vijdonli hamda o'z xizmat burchini sidqidildan bajaradigan xizmatchilarni yetishtirish vazifasini qo'ymoqda.

Ushbu maqsadlarni samarali amalga oshirishda harbiy xizmatchining ichki dunyosi, uning ruhiyatini har tomonlama o'rganuvchi psixologiya fanining ahamiyati benihoya kattadir. Barchamizga ma'lumki, inson butun hayoti davomida asosan muayyan muammolarni yechish bilan ovora bo'ladi. Ehtiyoj bor joyda o'z-o'zidan turli-tuman muammolar kelib chiqadi. Kattayu-kichik turli muammolar insonni butun umri davomida ta'qib etadi. Oddiy qilib aytganda, hayot bu – muammolarni yechib borish jarayonidir. Tan olish kerakki, muammolarning katta bir qismi insonlarni bir-birlarini tushunmasliklari oqibatida vujudga keladi.

¹¹ <http://www.globalfirepower.com>

Ota o'g'lini, komandir qo'l ostidagi askarni, rahbar xodimni yoki aksincha, o'g'il otani, askar komandirni, xodim esa rahbarni tushunmasa o'zaro xusumat, xafagarchilik, kek, hattoki o'z joniga qasd qilish kabilar bilan birga ish samaradorligini pasayib ketishi kabi muammolar vujudga keladi. Harbiy soha xodimlari bir-birlarini yaxshi tushunishlari uchun ruhiyatning tarkibiy qismlarini bilishlari kerak bo'ladi. Ya'ni harbiy jamoada yoki boshqa bir guruhda insonlar bir-birlarini ijobiy tushunishlari uchun ular hayotiy hamda ilmiy psixologik bilimlar bilan ma'lum ma'noda qurollanishlari lozim. Shundagina paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni miqdorini kamaytirish imkoni tug'iladi.

Inson o'zining ruhiy imkoniyatlarini to'g'ri baholay olgan taqdirdagina hayotda muvaffaqiyatga erishishi mumkin. O'zining psixologik imkoniyatlariga to'g'ri baho bera olmaydigan hamda o'zini yetarli darajada tushunmaydigan inson hayotda ketma-ket xatolarga yo'l qo'yadi. Barkamollik tomon intilayotgan inson psixologik jihatdan doimo o'zining imkoniyatlari, yutuqlari va kamchiliklarini bilib yurishi kerak bo'ladi. Psixologiyaning eng ahamiyatli tomoni shundaki, psixologik bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirgan inson o'z-o'zini anglay boshlaydi, yutuq va kamchiliklarini tahlil qiladi hamda zaruriy hollarda ularga muayyan o'zgartirishlar kiritadi.

Psixologik bilimlarni o'zlashtirish komandirlarga qo'l ostidagi harbiy xizmatchining ichki dunyosida nimalar kechayotganligini yaxshiroq tushunish, "ko'ngliga qo'l solish" hamda uning psixik rivojlanishida ko'rinib turgan kamchiliklarni tuzatish uchun nihoyatda zarurdir. Shuningdek, psixologik bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirish samarali muomala va muloqot o'rnatish yo'lida insonlarning kayfiyati, fe'l-atvori, ruhiy imkoniyatlari, didi, qiziqishlari, yutuq va kamchiliklari bilan hisoblashishda ko'makchi vazifasini o'tashi mumkin. Psixologiyani o'rganish harbiy xizmatchiga aqliy salohiyatni o'stirish, xotirani kuchaytirish, diqqat kuchini oshirish, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda yangi bilim va ko'nikmalarni tez va oson o'zlashtirish imkonini beradi. Muayyan psixologik bilimlarga ega bo'lgan inson o'z fikr mulohazalarini boshqalarga qaraganda nutqda to'g'ri ifodalay oladi hamda o'zgalarning nutqini to'g'ri tushuna oladi o'zining aql-idrokini, psixik jarayonlarini puxta bilib oladi hamda ularga e'tiborini qaratadi; aqliy faoliyatni hamda psixik jarayonlarni kuchaytiruvchi yo'llarni bilib oladi va o'z ruhiyatini tizimli ravishda tarbiyalab, toblab, shakllantirib boradi. Harbiy xizmatchi o'z kasbining haqiqiy egasi bo'lishi uchun o'zini qurshab turgan atrof-muhit haqida bilim va tasavvurga ega bo'lishi shartdir.

Olam va odam, tabiat va jamiyat hamda fazo haqidagi bilimlar inson psixikasining muhim shakli bo'lgan bilish jarayonlari yordamida to'planadi va rivojlanadi. Harbiy xizmatchilar samarali faoliyat olib borishlari uchun ularning psixikasi, birinchi o'rinda psixologik bilish jarayonlari har tomonlama kuchli bo'lishi kerak. Psixikasi mustahkam va musaffo bo'lgan odam har qanday qiyin, ekstremal holatlardan osonlikcha, bezarar chiqib keta oladi.

Psixikasi kuchli bo'lgan harbiy xizmatchi harbiy harakatlar davomida o'zini dadil tutadi, Vatanni ishonchli himoya qila oladi. Shuning uchun ham, shaxsiy tarkibning axloqiy-psixologik tayyorgarligida “inson psixikasini kuchaytirish” muhim ahamiyatga ega bo'lgan tadbirlar sirasiga kiradi. XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Rossiyada harbiy psixologiya bilan samarali shug'ullangan tadqiqotchilardan biri G.Ye.Shumkov o'sha davrlarda askarlarning tarbiyasi hamda jangovar holatlarga tayyorgarligi ilmiy psixologik bilimlarga asoslangan qat'iy tizim asosida o'tkazilishi shart deb hisoblagan¹².

Harbiy psixologiya – harbiy xizmatchi, kursantlar va harbiy jamoalarning ichki dunyosi hamda kursantning psixik rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan psixologiya bo'limining alohida tarmog'i. Harbiy psixologiya fani quyidagi 5 yo'nalish bo'yicha o'rganiladi:

1. Harbiy xizmatchi shaxsi psixologiyasi;
2. Armiyada guruh va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi;
3. Tinchlik paytida harbiy faoliyat psixologiyasi;
4. Harbiy intizom psixologiyasi;
5. Jang va urush psixologiyasi.

Harbiy xizmatchi shaxsi psixologiyasi. Mazkur yo'nalish harbiy xizmatchining psixikasi va xulq-atvorini harbiy ish samaradorligini oshirish hamda salbiy holatlarni oldini olish maqsadida o'rganish uchun mo'ljallangan. Askarni ruhiy-ma'naviy jihatdan baquvvat, bilimli hamda sohasining professional qilib tarbiyalash maqsadida komandirlar ularning psixik dunyosini o'rganib olishlari kerak bo'ladi. Bunday darajaga harbiy xizmatchining o'zi ham o'z-o'zini kuzatish, o'rganish va mustaqil tarbiya natijasida erishishi mumkin.

Armiyada guruh va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. Harbiy jamoa orasida jangovar o'rtoqlik hamda yelkadoshlikni shakllantirish, jamoada ro'y berishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni bartaraf qilish, jamoani psixologik jihatdan to'g'ri shakllantirish kabilar mazkur yo'nalishning bosh maqsadidir. Tinchlik paytida harbiy faoliyat psixologiyasi. Ma'lumki, tinchlik paytida shaxsiy tarkib asosan o'quv, maishiy hamda har kungi xizmat faoliyati bilan shug'ullanadilar. Jangovar, jismoniy, saf, ma'naviy-ma'rifiy hamda mutaxassislik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni oshirish harbiy xizmatchilarning tinchlik paytida bajarishi lozim bo'lgan asosiy vazifasidir.

Ta'lim mobaynida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixologik muammolarni bartaraf etish, shuningdek ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning psixologik qonuniyatlarini ishlab chiqish ushbu yo'nalishning tadqiqot doirasiga kiradi. Harbiy intizom psixologiyasi. Harbiy intizomni psixologik jihatdan tahlil qilish, intizomni mustahkamlash maqsadida psixologik usullarni ishlab chiqish kabilar harbiy intizom psixologiyasida ko'rib chiqiladi. Jang va urush psixologiyasi. Askarda real harbiy harakatlar jarayonida kechadigan ruhiy hodisalarni o'rganish, harbiy xizmatchilarga

¹² Шумков Г.Е., Психика бойцов во время сражений. - СПб., 1995 - С.13.

ruhiy barqarorlikni saqlay olishning psixologik usullarini o'rgatish, jang sharoitlarida boshqaruvning psixologik asoslarini ishlab chiqish kabilar jang va urush psixologiyasining vazifasidir. Harbiy psixologiyaning tadqiqot doirasi harbiy-professional faoliyatning turli sharoitlarida harbiy xizmatchi psixikasining namoyon bo'lishi xususiyatlari hamda harbiy jamoalarga xos psixologik jarayonlar, holatlar va xususiyatlarni tashkil etadi¹³.

Buyuk qomusiy olim Arastuning buyuk shogirdi, mashhur lashkarboshi Iskandar Zulqarnayn har doim janglarga ta'sir etadigan ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan. U birinchilardan bo'lib jang davomida chekinishga tushgan qo'shinning bir qismi qo'shinning boshqa qismini ham vahimaga solib qo'yishini, ya'ni jangdagi vahima tarqalish xususiyatiga ega ekanligini tushunib yetgan va bunga qarshi chora qo'llashga harakat qilgan. Iskandar Zulqarnayn sarkardaning o'z askarlariga psixologik ta'sir o'tkaza olish orqali obro' orttirishi naqadar muhim ekanligini ham tushungan. Masalan, qo'shin suvsizlikdan azob chekayotgan bir paytda hukmdorga ko'zda qimmatli suvni taklif qilishganida, u askarlar oldida suvni to'kib tashlagan va shu tariqa oddiy jangchilar bilan yelkadosh ekanligini namoyon qilgan. Sohibqiron Amir Temur ham shaxsiy tarkib orasidan mard, tadbirkor, aqlli askarlarni doimo tanlab olib ularga har tomonlama yordam ko'rsatgan va o'stirgan.

¹³ Маклакова А.Г., Военная психология: учебник для вузов. СанктПетербург, 2005.